

Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ökül Aile Geleneđi¹

Mustafa ORÇAN²

Öz

Ökül aile geleneği, etno-sosyoloji bakımından dünyanın ilginç aile geleneklerinden biridir. Özgün ve ilginç bir tema olmasına karşın, konuyla ilgili bugüne kadar yapılan bağımsız çalışmalara az rastlanmaktadır. 21. yüzyılın ilk çeyreğine girerken, dünya toplumlarında modernleşmenin bir sonucu olarak aileler gittikçe küçülürken, aile içi ilişkiler resmilesirken, ailelerde dağılma süreci artarken; Kırgız ailesindeki ökül ata ve apa geleneği sayesinde aile genişlemekte, yeni yakın ilişkiler inşa edilmekte ve bazen ailenin dağılmasını engelleyen bir “emniyet supabı” olarak da işlev görmektedir. Evlenen gençlere, öz anne ve babaları dışında, daha çok erkek çevresi tarafından düğünden önce yeni bir anne ve baba seçilmektedir. Genç çiftler, bazı durumlarda öz annesi ve babalarıyla kuramadıkları ilişkiyi, seçilen ökül anne ve babayla kurarak, gerektiğinde onların tecrübesine, rehberliğine başvurarak aile hayatını sürmektedirler. Rehberliğin ötesinde ihtiyaç duyduklarında maddi ve manevi yardımlarına da başvururlar. Koruyup kollama, rehberlik nedeniyle bu geleneğe ‘himaye kültürü’ ya da ‘himayeci toplum kültürü’ olarak adlandırmaktayız. Bu çalışmayla bağımsız olarak az sayıda yapılan ökül ata ve ökül apa geleneği araştırmalarına katkı yapılmaya ve zenginleştirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca bu geleneğin ortaya çıkmasını etkileyen faktörleri, ne tür ilkelere sahip olduğunu açıkladıktan sonra, yeni kavramlar üreterek, halk kültürü bilimini de dikkate alarak konu sosyolojik açıdan incelenmektedir. Konuyla ilgili araştırmacı, geniş literatür taraması yaptıktan sonra dört yıldır içinde yaşadığı Kırgız ailelerini gözlemde bulunmuş, gerektiğinde ilgili kişiler ve uzman görüşlerine başvurarak çetrefilli ve çelişkili gibi görünen detaylara açıklık getirilmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız ailesi, Himaye kültürü, Ökül ata ve ökül apa/ene, Vekil anne ve baba, Ökül aile, Vekil aile

Ökül Family Tradition in the Kyrgyzs as a Protective Community Culture

Abstract

Ökül (surrogate) family tradition is one of the interesting family traditions of the world with regards to ethno-sociology. Although it is an original and interesting theme, original studies on the subject are rare. As we enter the first quarter of the 21st century, families are getting smaller and smaller due to modernization in world societies. Additionally, family relations are getting formal and the process of disintegration in families increases. In the proxy family, “ökül ene/apa” is the representative of the mother, “ökül ata” is the representative of the father and “ökül baldar” is the representative of the children. The new close relationships are built with this tradition, and sometimes it also functions as a "safety valve" that prevents the family from breaking up. Before the wedding, a new mother and father are chosen for the young couples from the male side. Young couples, in some cases, could not establish a close relationship with their natural mother and father but they can continue their family life by establishing the relationship with the chosen parents and by referring to their experience and guidance when necessary. Beyond guidance, they also apply for financial and moral assistance when they need it. We call this tradition 'protection culture' or 'protective society culture' because of its protection and guidance. This study tried to contribute and enrich the studies about the ökül ata and ökül apa tradition. In addition, after explaining the factors affecting the emergence of this tradition and what kind of principles it has; the subject is examined sociologically by producing new concepts and taking into account the science of folk culture. The researcher made observations about the Kyrgyz families. After conducting a detailed literature review, tried to clarify the details by seeking the opinions of relevant people and experts.

Key Words: Kyrgyz family, Protection culture, Ökül ata and okül apa/ene, Mother and father, Ökül family, Proxy family

Atf İçin / Please Cite As:

Orçan, M. (2021). Himayeci toplum kültürü olarak Kırgızlarda ökül aile geleneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(ÖS), 86-94.

Geliş Tarihi / Received Date: 24.11.2021

Kabul Tarihi / Accepted Date: 03.12.2021

¹ Bu çalışma “Kırgız Toplumunda Ökül Aile Geleneği” adıyla, 7-9 Ekim 2021 tarihinde Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası “Aile ve Değerler” Sempozyumunda sunulmuş ve daha sonra bu makaleyle genişletilmiş, bu vesileyle ‘himayeci Toplum Kültürü’ ve ‘himaye kültürü’ kavramlaştırması da ilk kez bu çalışmada tanımlanmış ve kullanılmıştır.

² Prof. Dr. - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, mustafa.orcan@manas.edu.kg / morcan@ybu.edu.tr

Giriş

Ökül anne ve ökül baba geleneği, Kırgız aile geleneğinin en karakteristik unsurlarından biridir. Hem eski dönemlerde, hem de günümüzde aktif bir şekilde yaşatılmaktadır. Günümüzün popüler ve moda alışkanlıklarından biri haline gelmiştir. Zaman değiştikçe bir takım değişmeler de meydana gelmiştir. Buna karşın eski ökül aile ve yeni ökül aile arasında en önemli benzerlik, ökül ebeveynlerin vekil oldukları çocuklarını maddi ve manevi olarak koruyup kollama, yardımlaşma ve himaye etme fonksiyonunda yatmaktadır. Çalışmamızın başında biz bu durumu ‘himaye kültürü’ olarak adlandıracağız. Bu himaye ve güvence, ailenin daha sağlıklı bir şekilde sosyalleşmesine ve sürdürülebilirliğine katkı sağlamaktadır. Dolayısıyla Kırgız ökül geleneği, yeni evli çiftlerin gerektiğinde hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarına cevap veren bir ‘himaye kültürü’nün ürünüdür. Diğer himaye ise ailesinden ayrılan gelinin, kocasının yurduna gittiğinde, derdiyle dertleneceği, yardım ihtiyacı olduğunda yardım isteyebileceği, sırlarını anlatabileceği ikinci koruyucu aile işlevi görmektedir.

Kırgızların dışında ökül aile geleneğinin Kazaklarda ve Karakalpaklarda eskiden ve halen var olan bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır.³ Buna karşın Özbeklerde⁴, Azerilerde, Ahıska Türklerinde, Taciklerde ve Türkiye Türklerinde pek rastlanmamaktadır. Fakat Pamir Dağlarından 1982 yılında Türkiye’nin Van’ın Erciş ilçe sınırları içinde kalan Ulupamir Köyü’ne göç eden Kırgızlarda da bu gelenek canlı bir şekilde halen sürdürülmektedir (Özer, 2016). Bu yüzden ökül aile geleneği bilindiği kadarıyla başka bir toplum ve kültürden değil, Kırgızların öz kültürünün bir parçası olarak var ola gelen bir adettir.

Ökül ata ve ökül apa ile ilgili bugüne kadar yapılan araştırmalara bakıldığında, önemini temsil edecek kadar bilimsel araştırmaların, özellikle sosyolojik araştırmaların, çalışmaların yapıldığı pek söylenemez. Yerli kaynaklarda olay eksenli haberlere sık rastlanırken, yabancı kaynaklarda da çok az sayıda çalışmalara rastlanmaktadır (Aksana, 2014; Aynakulova, 1997; Sulaymankulova, 2015). Genelde Kırgızlarda düğün geleneği anlatılırken veya aile yapısı ve ilişkilerinden söz ederken değinilen bir ritüel olarak incelendiği görülmektedir (Aynakulova, 1997; Gülbeyaz, 2008; Dıykanbayeva, 2013; Keleş, 2017; Özer, 2016; Ünal, 2015).

Ökül kavramını açıklayacak olursak, Kırgızca’da “ökül ata” ve “ökül apa/ene” demek, vekil baba ve vekil ana/anne demektir. Kırgızca-Türkçe sözlüklerde; vekil, mümessil, delege demektir (Türk Lehçeleri, 2021a). Karaçay-Balkar-Türkçe sözlüklerinde de benzer aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir: vekil, avukat. ~ bolmak: vekil olmak (Türk Lehçeleri, 2021b).

Kırgız toplumunu bir aile geleneği açısından tanımlamak ve açıklamak gerekirse; “ökül ata ve ökül apa” demek, öz anne ve babanın dışında, evlenecek gençler için düğünden önce kısmen öz anne ve babanın yerine geçen, onları temsil eden vekil/ökül anne ve babanın sečilmesi demektir. Ökül ata güveyin/damadın köyünden bir adamın geline (ikinci) babası olarak tayin edilmesidir. Ökül atanın eři geline ökül ene olur, büyük ođlu “ökül ađa”, onun küçük kardeşleri “ökül ini”, büyük kızı “ökül ece”, küçük kızı “ökül sindi” olur (Aynakulova, 2006, s. 105). Vekil çocukların (“ökül bala”) çocuğu ya da çocukları olduğu zaman ökül anne ve babanın aynı zamanda torunları da olmuş demektir. Bu yüzden biz bu aileye ‘vekil aile’ ya da ‘ökül aile’ diyeceğiz. Asıl ailenin yanında artık bir de yedek aile’ vardır. Seçildikten sonra ilişkiyi sürdürmek ökül anne ve baba ve de çocuklarına kalmış bir durumdur. İlk teması ve akrediteyi, ökül anne ve baba evlendikten belli bir süre sonra ökül çocuklarını eve davet ederek sağlar. Temas yoksa, sıradan bir prosedür olarak kabul edilir, ne görüşme ne hediyeleşme olur (Kuehnast, 2004, s. 598). Eđer ilişki başlatılırsa bundan sonra ömür boyu devam edecek yeni bir aile ve bir ilişki ağı meydana gelmiş olur.

Geleneğin ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemekle birlikte, çok uzun bir geçmişinin olduğu tahmin edilmektedir. Sovyet döneminde de ökül aile geleneği devam etmiştir.⁵ Bilinen gerçek, göçebe yaşam tarzının ve akraba dışından evlenme ilkesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır.

³ Karakalpaklar hakkında Prof. Dr. C. Vedat Uygur’a, bölgedeki ökül aile ile ilgili verdikleri bilgilerden dolayı Dr. Ulanbek Alimov ve Cıldız Alimov’a teşekkür ederim.

⁴ “lokai”, “durmen”, “nayman”, Güney Harezm Özbeklerinde buna benzer bir geleneğin olduğu ileri sürülmektedir (Zadyhina 1952, s. 403 ve Byoung II, 2005, s. 156).

⁵ Kathleen Kuehnast, Encyclopedia of Sex and Gender (2004, s. 598) adlı ansiklopedide yer alan “Kyrgyz” maddesinde Sovyet Dönemi Kırgızların ökül anne ve baba geleneğinin gizli bir şekilde sürdürüldüğu, ökül geleneğini sürdürenlerin antikomünist ilan edildiği, bu yüzden saklandığı iddia edilse de, bizim alandan uzmanlarla akademisyenlerle yaptığımız görüşmelerde böyle bir durumun pek yaşanmadığı belirtilmiştir. Yaşları 70’lerden yukarı olan ve Issık-Gölden, Narn’dan Oř’dan ve Çüy bölgesinde

Ököl Ailenin Kökenleri ve Önemi

Kırgız toplumunda ököl anne ve babaya neden ihtiyaç duyulmuş olabilir? Bunun kendi içinde oldukça tutarlı ve fonksiyonel cevabı bulunmaktadır. Bu geleneğin göçebe yaşam tarzının bir sonucu olduğu görülecektir. Kırgızların büyük çoğunluğu yakın dönemlere kadar göçebe olarak yaşarlardı ve halen de azımsanmayacak kadar bir nüfusun göçebe olarak yaşamaya devam ettiği bilinmektedir. 2020 nüfus verilerine göre nüfusun % 65 civarı, yani ezici çoğunluğu kırsalda, köylerde yaşamaktadır (Kırgız Mamlekettüülüğü, 2020). Göçebe şeklinde yaşayan Kırgızlar, kızlarını evlendirip aile yuvasından ayırdıktan sonra, gerektiğinde uzak diyarlara giderler, eskiden bazen beş veya on yılda bir görüşürlerdi. Bu yüzden kayın peder ve validenin dışında kızlarını himaye edecek, güvenilir bir büyüğün ve vekilin olmasını isterlerdi.

Ököl anne ve babayı daha çok erkek tarafı seçmektedir. Eski dönemlerde ve halen bazı yerlerde ököl ebeveyni damadın ailesi, köyden, mahalleden, arkadaş ve dost çevresinden seçilirdi. Veya “aksakal” ve “baybiçe” (ak-pürçek) denilen saygınlığı olan itibarlı kimselerden seçilirdi (Kalafat ve Yelis, 2012, s. 190). Akrabalardan seçilmesi makul karşılanmaz. Bu âdete halen özen gösterilmektedir. Seçilen ököl ebeveyn, yeni evlenen aile içinde bir sorun yaşandığında yan tutmayacak daha adil ve objektif davranacaktır. Ököl anne ve baba, gelinin ev işlerinde, çocuğu olduğunda, çocuk bakımı ve eğitiminde rehberlik eder, ayrıca kocasıyla ilişkilerinde sorun olduğunda danışmanlık yapar. Bu nedenle ököl ebeveynlik geleneği ciddi bir toplumsal ve fonksiyonel mekanizmadır.

Günümüzde, modern zamanlarda ököl aile geleneğinde bir takım değişimler olsa da halen neden ve nasıl devam ettiği önemli bir sorudur. 2000’li yıllardan sonra çoğu bölgelerde ököl anne ve baba geleneğine daha fazla rağbet edilmeye başlanmış, hatta moda haline gelmiştir. Çağımızda geleneksel değer ve alışkanlıklarında modernleşmeye paralel olarak azalma beklenirken, bazı şehirlerde ilginç bir şekilde aksine bir gelişme yaşanmaktadır. Bu yüzden ököl aile geleneği canlandı ve yeniden t/üretildi. Bunun temel nedenlerinden biri genç ailelerin maddi kaygılarından ve koruyucu aile arayışından kaynaklanmaktadır. Gençler daha çok zengin, itibarlı, statülü kişileri veya patronları, vekil anne ve baba olarak tercih ederek, geleceklerini garantili hale getirmek isterler. Akraba olmak, insanlar için güven sağlar ve insanların gelecekle ilgili beklentileri ve hayatta kalmak için neye ihtiyaç duydukları (yani istihdam ve gelir) konusunda güvensiz olduklarından bir güvenlik duygusu ararlar; bu süreç birkaç yıl sürebilir. Genç çiftlerin bir aileye dayanma ihtiyacının temelinde, yakın tarihte yaşananlar ve yaşam tarzının da büyük bir etkisi vardır (İsmailbekova, 2014, s. 20). 1991’de Sovyetler Birliği dağılmadan önce belli yaşa gelen ya da kemale eren herkese iyi ya da kötü iş verilirdi. İstedikleri her şeye sahip olmasalar da aileler devlet güvencesi altında yaşarlardı. Bunun vermiş olduğu bir rahatlık söz konusuydu. Genel olarak sosyal sınıflar arasında günümüzdeki gibi belirgin bir fark hatta uçuruma da bu kadar rastlanmazdı. Ne zaman ki Kırgızistan Sovyetlerden kopup bağımsızlığını ilan edip kısmen serbest piyasa ekonomisine geçince, tüm bu sosyal güvenceler ortadan kalktı. Aslında bu yaşananlar adı konulmamış bir devrim idi. Kamu mülkiyetinden özel mülkiyete geçilmiş, hiçbir mal varlığı ve işletmesi olmayan insanlar uzaydan gökyüzüne atılmış, bir anlamda boşluğa düşmüş gibiydiler. Artık devlet güvencesi kalmamıştı. Kolhozlar ve Sovhozlar dağıtılmış, işletmelerde özelleştirme yapılmaya çalışılmış ama adil bir şekilde yapılamamıştır. Onu telafi edecek henüz bir mekanizma da tam olarak başarılamamıştır. Bu yüzden ailelerde ve özellikle gençlerde gelecek kaygısının olmadığı dönemden Sovyet sonrası gelecek kaygısının olduğu döneme geçilmiş oldu. 2021 yılı itibarıyla imkânları sınırlı olan devletin işsizliği önleyici, yoksullara yönelik kapsayıcı bir sosyal politikasından da henüz söz edilemez.⁶

Ököl anne ve babanın ortaya çıkışında Kırgız evlilik ritüellerine ve kültürüne ait ilginç bir ilke ve özellik söz konusudur. Kırgız gençleri evlenirken normal şartlarda akrabalarıyla evlenemezler, akraba dışından birisiyle evlenmeleri gerekir.⁷ Bu yüzden erkek ve kız evlenmek istediklerinde, karşılıklı olarak yedi atasının adını ezbere saymak zorundadır (Alimbekov, 1996; Kokoş uulu, 1991). Karşılıklı olarak atalarını saydıklarında ortak atalarda, akrabalık varsa evlenmekten vaz geçmeleri icap eder. Bu toplumsal kuralın bir sonucu olarak, bir anlamda yabancıya giden kızı koruyup, kollamak ve himaye etmek için ököl anne ve babanın tayin edilip, kızın gurbet illerde “ğarıplik çekmesi” bir ölçüde engellenir. Ököl aile

yaşayan kişilerin Sovyet döneminde evlendiklerini ve evlenirken ököl ata ve analarının olduğunu ve herhangi bir baskıyla da karşılaşmadan ököl ata ve ana seçtiklerini belirtmişlerdir.

⁶ Hasta muayeneleri, ameliyatlara, ilaç temini, devlet üniversiteleri de dâhil Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi hariç tüm üniversiteler paralı/ücretlidir.

⁷ Akraba evliliği derken, kız tarafının değil erkek tarafının akrabaları anlaşılmalıdır. Evlenecek gençler yedi atasını sayarken babalarının babalarını, dede ve atalarını saymak zorundadırlar, annelerinkini değil.

geleneğini ortaya çıkararak ve geleneğe dönüştüren temel unsurlardan biri de akraba evliliğine müsaade edilmemesi ilkesidir. Örneğin Batken’de kl aile geleneğine pek sık rastlanmaz, belli uruular akraba evliliğine müsaade ettiği için gelin kl anne ve babaya ihtiyaç duymaz. Çünkü akrabası yeni ailenin hem erkeğine hem de kadınına belli bir güven vermektedir. Bunun nedenini araştırdığımızda Kırgız tarihi üzerine önemli çalışmalarda bulunan bir uzman olarak Prof. Dr. Anvar Mokeyev ile yaptığımız mülakatta, Batken bölgesinde ve yerleşim yerlerinde yaşayan Kırgızların bir urusu (boyu) olan Noygutlarda, diğer Kırgız boylarından ayrı olarak akraba evliliklerin serbest olduğunu öğreniyoruz. Evlenen kız, akrabasından bir erkekle de evlenebilir; akraba evliliğine de müsaade ettiği için erkeği koruyan akraba, kızlarını da korumaktadır. Her ikisi de eşit yakınlıkta ya da uzaklıkta yer almaktadır. Ayrıca Noygutlar, 1600’lerin sonunda ve 1700’lerin başında Doğu Türkistan’dan geldikleri için ve geldikleri kültürlerden ve ya daha yerleşik halklarla i içe yaşamış bir uru (ypyy)⁸ olmalarından dolayı göçebe kültürünün hkim olduğu diğer Kırgız uruularından ya da boylarından ayrışmaktadırlar.

kl ailenin kökeni ve önemine değindikten sonra kl ana ve babanın nasıl seçildiği konusuna değinmek gerekmektedir.

kl Ata/Baba ve Enenin/Ananın Seçimi

kl anne ve babanın seçimi bölgelere ve/veya şehirlere göre değişiklik göstermektedir. Ama yaygın olan kurala göre, daha çok damadın anne ve babası tarafından kl anne ve baba seçilmektedir. Geleneksel olarak bu şekilde seçilmesi lazımkken, günümüzde damadın ana ve babasının yerine damadın kendisi bazen gelinle birlikte kl anne ve babasını seçebilmektedir. Bunun nedenlerinden biri damadın ve/veya gelinin yaşadığı ve çalıştığı yer ile ana ve babalarının yaşadığı yerin farklı olmasından, seçilen kl ebeveynlerin ge çiftlerin yakınında yaşayan kişilerden tercih edilmesindedir. Bunun dışında hem damat/erkek tarafından hem de gelin/kız tarafından ayrı ayrı kl anne ve baba seçen aileler de mevcuttur. Dolayısıyla her evlenen ge çiftin iki kl ebeveyni olmaktadır. Kırgızların tarihi ve önemli yerleşimlerinden olan Talas’ta iki ebeveynli kl aile geleneğine rastlanmaktadır. Eskiden bu uygulamayla Issık-Gl tarafında karşılaşılmaktadır. Başka bölgelerde pek rastlanmamaktadır. Bu durumda kl anne ve baba, evlenmekte olan geler ya da aileleri tarafından çapraz seçimle yapılmaktadır. Diğer bir değişle, damadın kl anne ve babasını gelin/kız seçerken, gelin/kızını ise damat tarafı seçmektedir. kl anne ve baba seçimi, bazen öz ailenin bir anlamda ileride oluşabilecek ani durumlarına karşı önceden önlemin alınması ve telafisi anlamına da gelmektedir. Özellikle z ailede meydana gelecek bir vefat ya da kayıp olduğunda, onları kısmen telaf eden bir yedek ata ve apa hazır bulunmaktadır. Dolayısıyla bu gibi durumlarda kl aile, kl aile olmanın da ötesinde kısmen öz anne ve babanın yokluğunu ya da boşluğunu dolduran bir işleve de sahiptir.

Bir ara değini olarak söylemek gerekirse, Batken’de, çok yaygın olmasa da Isık-Gl ve şehirleşmenin yoğun olduğu Bişkek’te kl anne ve baba geleneğinin olmadığı Kırgız ailelerine de rastlanmaktadır.

kl Anne ve Baba Seçimi ve Dikkat Edilecek Hususlar

kl baba ve anne, düğünden önce daha çok damadın ailesi tarafından seçilir. Evlenecek gelerin aileleri düğünü planlamak için bir araya gelip konuşurlarken kl aile de belirlenmiş olur. Düğünden altı ay önce de olabilir, tez düğün yapılacaksa bir, iki hafta önce de seçilebilir. Talas’ta ki gibi eğer damat ve gelin için ayrı ayrı seçmek gerekirse, bu sefer damadın kl ebeveynini gelin, gelininkini de damat tarafı seçer.

Geleneksel ve orijinal kl aile geleneğinin kuralları, günümüz Kırgız kl aile kurallarından farklıydı. Bu kuralların bir kısmı devam etse de, bazı önemli kurallar dahi değişime uğramıştır.

kl Anne ve Baba Olmanın řartları⁹

kl anne ve baba olmanın belli şartları vardır. Bu şartların bir kısmı, bölgelere göre değişse de genel olarak ortak sayılabilir. Zamana göre değişen şartlar da söz konusudur. Modernleşme ve küreselleşmenin etkisiyle, insani ilişkilerin daha fazla maddileşmesi, geleneksel kl aile geleneğinde bir takım değişmeler olmuştur. Bu değişmelerden önce orijinal kl anne ve baba olmanın şartları:

⁸ Kırgızca’da “uruu”, boy; “uruk” ise daha küçük alt boylara bir anlamda slalelere denmektedir.

⁹ kl anne ve baba seçiminin kuralları ve kl ebeveynlerin sorumlulukları konusunda verdiği bilgiler için Doç. Dr. Bakıt Murzaraimov’a teşekkür ederim.

1. Ököl anne ve babanın kim olacağına yalnızca erkek tarafı ebeveynler karar verir, kız tarafının seçmesi pek makbul değildir (bazı bölgelerde örneğin Talas bölgesinde iki taraf birden seçebilmektedir),
2. Akrabalardan ököl anne ve baba seçilemez; dost, arkadaş ya da tanıdıklardan seçilir,
3. Ököl anne ve baba, çifte rehberlik veya danışmanlık yapabilecek ahlaki açıdan güvenilir ve tecrübeli ailelerden olmalıdır,
4. Tıpkı evlilik bir kez gerçekleştiği gibi, ököl anne ve baba da sadece bir kez seçilir,
5. Birden fazla damat ve geline ököl anne ve baba olunabilir, fakat bir ailenin ancak bir ököl anne ve babası olabilir,
6. Ököl ata ve ököl ene ölürse, yerine başkası atanamaz,
7. Çiftler arasında ilişki iyi gitmezse, başka ököl anne ve baba seçilemez,
8. Ököl anne ve ököl baba genelde bir aileden seçilir, babası ayrı aileden anası ayrı aileden seçilemez,
9. Bekârlardan ököl anne ve baba seçilemez,
10. Ököl anne ve babanın yaşı, damat ve gelinin yaşından büyük olması daha makbuldür.

Ököl Anne ve Ököl Babanın Sorumlulukları

Her ököl anne ve babanın belli sorumlulukları vardır. Ököl ebeveyn seçildikten sonra, yeni ailenin ve toplumun beklentisi ököl ebeveynin bu sorumlulukları yerine getirmesi gerekir. Fakat sorumluluklar karşılıklıdır. Biri sorumluluğunu yerine getirmezse, ököl aile ilişkisi zayıflar. Ököl anne ve babanın sorumlulukları:

1. Bir evliliğin gerçekleşmesine şahit olmak / nikâh kıyılırken orada bulunmak,
2. Gerekliğinde maddi ve manevi destekte bulunmak,
3. İyi ve kötü günlerinde birlikte ve dayanışma içinde olmak,
4. Özel günlerde mümkünse hediye vermek,
5. Öz çocukları gibi hitap etmek ve ilgilenmek,
6. Genç çiftler için edep, ahlak gibi konularda örnek olmak ve onlara rehberlik etmektir.

Yeni evlenen ököl damat ve gelinin derdini ve sırrını dinlemek, sorunu varsa mümkünse sorunu çözmek; nasihatte bulunmak ve iki genç arasındaki anlaşmazlıkları öz anne ve babasına, ailesine haber vermeden çözmek. Düğünde takı takmak (yüzük takam), damadın ve gelinin özel günlerinde veya vekil/ököl torun doğduğunda hediye vermek.

Görüldüğü üzere yeni evlenen çiftler için ököl anne ve baba, gerektiğinde manevi bir danışman, bazen de maddi destek sağlayan bir şahıs hüviyetinde rol almaktadır. Burada dikkat çeken bir durum; ököl anne ve babanın çocuklara örnek olmak için mümkün olduğu kadar aile ve halk arasında davranışlarına dikkat etmesidir. Bu duyarlılık ököl aile içinde bir otokontrol sistemini devreye sokmakta ve ailenin devamına katkı sağlamaktadır. Tabi ki özellikle kentleşmenin ve modernleşmenin arttığı günümüzde bu duyarlılık kırsaldaki ve geçmişteki kadar olmamaktadır.

Ököl Çocukların Sorumlulukları

Ebeveynlerin sorumluluklarına karşı ököl çocukların sorumlulukları ise şu şekildedir:

1. Ököl anne ve babaya bir ebeveyn gibi hitap etmek ve davranmak,
2. Ököl anne ve babanın tavsiyelerini dinlemek ve onları yerine getirmek,
3. İyi günde ve kötü günde oğulları ve kızları gibi onlara hizmet etmek,
4. Aile içinde yaşanan ve aşılamayan sorunları mümkün olduğunca öz aileleri karıştırmadan onları haberdar edip öğütlerini almak ve dinlemek,
5. Ailede işe girme ve ayrılma, göç etme gibi önemli durumlardan haberdar etmek,
6. Ököl anne ve babanın özel günlerinde ziyaret edip onlarla hediyeleşmek.

Davetler, Ziyaretler ve Hediyeleşmeler

Ököl ailenin en önemli ve değer verilen ritüellerinden biri de davetler, ziyaretler ve bu faaliyetler sırasında verilen hediyelerdir. Düğün sırasında ve sonrasında, acı ve tatlı günlerde ziyaretler, yardımlaşmalar ve hediyeleşmeler gerçekleştirilir.

Yüzük Takmak (Шакек Тарыы): Düğün zamanı geldiğinde ökül ebeveynler damat ile gelinin şahitliğini (“kübö”) yaparlar. Düğün günü ökül anne ve baba, hediye olarak gelin ve damada yüzük takar. Eskiden yüzük takma âdeti yoktu, onun yerine koyun, inek/öküz, tay, at ya da kap kakak gibi mutfak eşyaları, döşek, yorgan, yastık gibi yatak eşyaları hediye edilirdi. Ama zaman değıştikçe 2000’li yıllardan sonra, bu adet yerini altın yüzük takma âdetine bıraktı.

Giğit/(кийит): Düğün sırasında, damadın ve gelinin anne ve babaları birbirine, ayrıca damat ve geline, çok saygın aksakal ya da analara bir giysinin giydirmesidir. Sembolik olarak ökül aileye de giydirilir. Ayrıca ökül ebeveyn ve çocuklarına kalpak, cepken ve eşarp gibi bir giysi giydirirler.

Düğünden Sonra

Otko Girgizü (отко киргизүү/отко чакыруу): Ökül anne ve baba evlenen çiftlerin ökül çocuklarını ve sadece onların anne ve babalarını çağırır. Bu davet, “artık bundan sonra benim evime rahat gelip gidebilirsin” ruhsatının verilmesi anlamına gelmektedir. Yani “öz çocuklarım gibi ailemin bir parçasısın” demektir. Otko girgizü daveti, bir anlamda ailelerin birbirini içselleştirme işlemidir.

Süyünçü (сүйүнчү): Müjdelemek anlamına gelmektedir. Çocuk doğduğunda, müjde verene para verilir. 500 com 5000 com; köylerde tay, kuzu, cılkı gibi hediyeler verilmektedir.

Centek Той (жентек той): Ökül çocuklarının çocukları olduğunda ökül anne ve baba, ökül torununa (небере/nebere) bebek arabası, bebek için yatak takımı, giysi gibi hediyeler götürür. Türkiye’deki gibi bebek görmeye gidildiğinde Kırgızlarda altın takma âdetine pek rastlanmaz.

Nimetleri ve Külfetleri

Ökül anne ve baba, daha çok erkek tarafının, eğer iki taraflı ökül ebeveyn seçilecekse bazen her iki tarafın yakın dost ve arkadaşından seçilir. Bu şekilde dost ve arkadaşlar arasındaki bağlar, aile gibi modern zamanlarda en önemli ve sürdürülebilirliği zor bir sosyal kurumla güçlendirilmektedir. Bir bakıma ökül aile geleneği genişletmiş akrabalık sistemidir (İsmailbekova, 2014, s. 27).

Vekil (ökül) ata ve ene olmanın manevi sorumluluğu kadar maddi sorumlulukları da vardır. Nimeti kadar, külfeti de olmaktadır. Maddi imkân gerektiren bir durum olduğu için günümüzde bazı aileler ökül anne ve baba teklifini geri çevirmek durumunda kalabilmektedir. Zengin, itibarlı veya statülü bir aileye, çok sayıda ökül anne ve baba talebi olunca da, yeterince ilgilenemeyeceği için veya başka bir nedenle bazı tekliflere sıcak bakmayı reddedebilmektedirler.

Maddi açıdan ökül ebeveynin, düğünde, Otko Girgizü, Süyünçü ve Centek gibi özel günlerde yüzük, giyim, mutfak ve ev eşyası gibi hediyeler almak gibi belli yükümlülükleri bulunmaktadır. Bazen bu imkânlara sahip olmayan ökül anne ve babanın ökül çocuklarıyla bağları diğerleri gibi yakın ve sıcak olmayabilir ve bu nedenle ilişkisi kesilebilir. Ama her zaman maddi imkânsızlık, sıcak temasın kurulmasına engel değildir.

Diğer taraftan ökül aile geleneğinin faydalı ve nimeti de olan sosyal bir olgu ve olaydır. Mutlu ve sevinçli günde olduğu gibi üzüntülü ve zor günlerde de bir olup problemin çözümüne katkı sağlayan bir kurum olarak da karşımıza çıkmaktadır. Toylarda/düğünlerde, bayramlarda, özel günlerde ökül anne ve baba ve çocuklar, birbirine giderler veya uzaktaysalar telefonla veya sosyal internet ağlarıyla günlerini tebrik ederler. Ailelerden herhangi birinin sağlık sorunu olduğunda ya da vefat durumunda acılar paylaşılır ve gerektiğinde hizmet edilir. Acılar paylaştıkça azalırken, sevinçler de paylaştıkça çoğalmış olur.

Sonuç Olarak

Ökül aile geleneği, eski Kırgız yaşam tarzının önemli bir parçası olduğu kadar, günümüz Kırgız halkının yaşam tarzının da önemli bir parçasıdır. Ökül aile geleneği toplumsal bir ihtiyaçtan doğmuştur. Göçebe yaşam tarzının bir gereği, ayrıca akraba evliliğinin yasak veya hoş karşılanmaması, akraba dışı evlilikler dolayısıyla özellikle gelin kızı desteklemek, onun uzakta ve yalnız kaldığında zaman zaman ailesine duyacağı manevi ve maddi gereksinimini kısmen gidermek için ortaya çıkan ‘vekil aile’ veya ‘yedek aile’ olarak da tanımlayabiliriz. Her ne kadar eskisi kadar göçebelik pek olmasa da, uzakta kızları olan aileler olmaktadır. Ve en önemlisi çağımızda Kırgız nüfusunun 2/3’nin halen kırsalda yaşıyor olması, bu geleneğin devamını sağlayan önemli etkenlerin başında yer almaktadır. Köy yaşamı ya da kırsal yaşam, bu geleneği bu şartlarda tutar ve devam etmesini sağlar. Akraba evliliklerine sıcak bakılmaması da bu geleneğin sürdürülmesini sağlamaktadır. Fakat çağımız Kırgızlarında, modernleşmeye rağmen ökül aile geleneğinin

devam etmesinin asıl nedenlerinden birisi, maddi olarak genç ailelere destek olunmasıdır. Buna “himaye kültürü” demektedir. At, araba, tarla, arsa hediye edildiği gibi bazen ököl aile, gençlere iş de verebilir ya da bulabilir. Öz olarak gençlerin geleceğine imkânlar hazırlayabilir ve yarınlarını inşa edebilir. Bu yüzden buna benzer kaygılar ve arayışlar sonucu eski ököl aile geleneğinin kurallarında ve sorumluluklarında bir takım değişimler meydana gelmiştir. Örneğin bekârlardan ve kendi yaşından küçük ököl/ököl anne ve baba olmazken, varsıl bekârlardan ve daha küçük yaştakilerden de ököl anne ve baba seçilebilmektedir. Bu yüzden son zamanlarda maddi kaygılarla ököl anne ve baba seçme eğilimine artık daha sık rastlanmakta ve ‘himaye kültürü’ de kısmen değişmiş durumdadır.

Tüm bunlara rağmen ököl aile geleneği tam bir sosyolojik olgudur. Toplumun yapısını ve toplumda süreç içerisinde meydana gelen değişimleri ököl aileyi izleyerek kısmen görmek mümkündür. Batılılaşma, modernleşme ve küreselleşme karşısında yerel kültürü besleyen, değişimlere kısmen direnen, ama kısmen de dönüşerek direnen sosyal bir olgudur. Modern Batı dünyasında aile bağları gittikçe zayıflarken, Kırgız ailesi ise ököl aile geleneği ile tam da küreselleşmenin ve batılılaşmanın ortasında aile bağlarını ikinci vekil bir aile ile güçlendirmektedir. Modernleştikçe bireyselleşen, Batılılaştıkça ailelerin parçalandığı bu çağda, aile bağlarının güçlendirilmesi ve aileyi bir arada tutmak en zor işlerden biridir. Bu yüzden ököl aile geleneği Kırgız halkı için önemli sosyal sermayelerden biridir. Toplum kadar devlet ve sivil toplum kuruluşları tarafından da desteklenmesi ve sürdürülmesi gereken çok fonksiyonlu bir sosyal olgudur.

Etik Beyan

“Himayeci Toplum Kültürü Olarak Kırgızlarda Ököl Aile Geleneği” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akmataliev, A. (2011). *Kırgızdan Köönörbös Döölöttörü II*. Bişkek: Şam Yayınları.
- Alimbekov, A. (1996). *Kırgız Etnopedagogikası - 1*. Cilt. Bişkek.
- Aynakulova, G. (2006). Kırgızlarda evlilik ve evlenme törenleri. *Millî Folklor*, 18(72), 95-106.
- Aynakulova, G. (1997). Kırgızlarda evlilik ve aile. *Bilgi*, 6(Yaz), 174-179.
- Byoung Il, K. (2005). About rituals of the wedding ceremonials of people of the central asia. *International Journal of Central Asian Studies*, 10, 151-175.
- Dıykanbayeva, M. (2013). Kırgız Türklerinde evlilik ve buna bağlı inanışlar. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 131-144.
- Gülbeyaz, K. (2008). Milli Kırgız Düğünü. *Akademik Bakış Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 1-12. <https://arastirmax.com/en/system/files/dergiler/makaleler/1/arastirmax-milli-kirgiz-dugunu.pdf>
- İsakov, B. (2009). *XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Kırgızların sosyal ve ekonomik tarihi-Sayak urunu (boyu) örneği*. Bişkek: KT Manas Üniversitesi Yayınları.
- İsmailbekova, A. (2014). Securing future lives of children through ritualized parenthood in the village of Bulak, Kyrgyzstan. <http://www.turkicetudies.com/en/dictionary/all/define/%C3%B6k%C3%BCI.17-32> <https://turklehcehttps://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aecer/article/view/13431/19675>
- İsmailbekova, A. (2016) Constructing the authority of women through custom: Bulak village, Kyrgyzstan. *Nationalities Papers*, 44(2), 266-280.
- İsmailbekova, A. (2017). *Blood ties and the native son: Poetics of patronage in Kyrgyzstan*. Indiana University Press.
- Jumakunova, G. (2014). Socio-cultural identity of kinship terms of the Kyrgyz language. *International Journal of Central Asian Studies*, 18, 51-67.
- Kalafat, Y. ve Yelis, D. (2012). Türk atalar ve karşılaştırmalı halk inanmaları. *Avrasya Etüdler*, 42(2), 169-206. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/422083>.
- Keleş, B. (2017). Kırgızlarda nişan ve düğün geleneği (toy). *Türk Dünyası Araştırmaları (TDA)*, 116(229), 159-170.
- Kırgız Mamleketüülüğü (2020). Cıldağı Kırgız respublikasının oblustarının, rayondorunun, şaarlarının, şaar tibiindegi kıştaktarının kalkının sanı. <http://stat.kg/kg/statistics/naselenie/>
- Kuehnast, K. (2004). Kyrgyz. *Encyclopedia of sex and gender* (Edt: C. R. Ember, M. Ember). ss. 592-599. https://link.springer.com/content/pdf/10.1007%2F0-387-29907-6_59.pdf.
- Kokoş Uulu, K. (1991). Ata tekti atay bilsek. *Eldik Tribuna*, 1.11, 5.
- Özer, M. (2016). Ulupamir Kırgızlarında evlilikle ilgili gelenekler. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 870-889.
- Sophie, R. ve İsmailbekova, A. (2010). Demography and patronage. The Dynamics of the youth bulge in Kyrgyzstan. *ORIENT IV* / 2010.
- Sulaymankulova, M. (2015). *Kırgız Eldik Oozeki Draması - Professional Dramaturgiyam, Uluttuk Başatı Katarı*. Cusup Balasagın Atındağı Kırgız Uluttuk Universiteti, filoloji ilimi adaylık tezi özet kitapçığı.

- Türk Lehçeleri (2021a). Ökül. *Kyrgyz-Turkish Dictionary, Turkic Language Dictionaries*, turklehceleri.org, <https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C3%B6k%C3%BCI>, Erişim T. 20.10.2021.
- Türk Lehçeleri (2021b). Ökül. *Karachay-Balkar-Turkish Dictionary, Turkic Language Dictionaries*, turklehceleri.org, <https://turklehceleri.org/en/dictionary/all/define/%C3%B6k%C3%BCI>, Erişim T. 20.10.2021.
- Ünal, A. (2015). *Üy-Büöl Maseleleri Sotsiologiyannın Küzğüsündö*. Bişkek:Maxprint.
- Zadyhina K. L. (1952). Uzbeki del'ti Amu-Dar'i. *Trudy HAEIE*, 1, 405-411.

EXTENDED ABSTRACT

Ökül family tradition is one of the interesting family traditions of the world with regards to ethno-sociology. Although it is an original and interesting theme, original studies on the subject are rare and also it is generally explored in the Kyrgyz family and wedding traditions (Aksana, 2014; Aynakulova, 1997; Sulaymankulova, 2015). As we enter the first quarter of the 21st century, families are getting smaller and smaller due to modernization in world societies. Additionally, family relations are getting formal and the process of disintegration in families' increases. In the proxy family, "ökül ene/apa" is the representative of the mother, "ökül ata" is the representative of the father and "ökül baldar" is the representative of the children. The new close relationships are built with this tradition, and sometimes it also functions as a "safety valve" to put it in with R. Dahrendorf's concept that prevents the family from breaking up. Before the wedding, mostly a new mother and father are chosen for the young couples from the male side. Young couples, in some cases, could not establish a close relationship with their natural mother and father but they can continue their family life by establishing the relationship with the chosen parents and by referring to their experience and guidance when necessary. Beyond guidance, they also apply for financial support and moral assistance when they need it. We call this tradition 'protection culture' or 'protective society culture' because of its protection and guidance. This study tried to contribute and enrich the studies about the "ökül ata and ökül apa" tradition. In addition, after explaining the factors affecting the emergence of this tradition and what kind of principles it has; the subject is examined sociologically by producing new concepts and taking into account the science of folk culture. The researcher made observations about the Kyrgyz families in which he lived for four years in the same society. After conducting a detailed literature review, and tried to clarify the details by seeking the opinions of relevant people and experts.

Ökül ata and Ökül apa tradition is one of the most characteristic elements of the Kyrgyz family tradition. It is actively kept alive both in the past and today. It has become one of today's popular and fashionable habits. Additionally, as time has changed, some changes have occurred in Kyrgyz families.

"Ökül ata and ökül apa" means the election of proxy parents who partially replace and represent real parents before the wedding for young people who are going to get married, apart from their real parents. Ökül Ata is the appointment of a man from the groom's village and his wife as a second father and mother to the bride in a sense. Ökül ata's wife becomes Ökül ene to his bride, his eldest son becomes Ökül ağa/brother, his younger siblings becomes "Ökül ini", his eldest daughter becomes "Ökül ece", his younger daughter becomes "Ökül sindi".

When we look at how this tradition came about, the majority of Kyrgyz people lived as nomads until recently, and a substantial population still continues to live in these areas. According to the 2020 population, around 65% of the population, that is the overwhelming majority, live in rural areas and villages (Kyrgyz Mamlekettüölügü, 2020). Kyrgyz, who lived as nomads, would go to distant lands when necessary, after marrying their daughters and separating them from the family home, they used to meet sometimes every five or ten years. Therefore, they wanted a reliable elder and proxy to protect their daughters besides the father-in-law and mother-in-law.

Mostly a new mother and father are chosen for the young couples from the male side. In ancient times and still in some places, the parents of the couples were chosen from the family of the groom, village, neighborhood, and the circle of friends or it was chosen from the prestigious people called "aksakal" and "ak-pürçek" (baybiçe) (Kalafat, & Yelis, 2012, p. 190). It is not considered reasonable to be chosen from relatives. Attention is still paid to this custom in Kyrgyz society. The chosen parent will be more fair and objective when there is a problem in the newly married family.

There are some conditions for choosing Ökül parents. Prior to modern times, the original parent was primarily chosen from married couples, required to be older than their child, and to be a morally exemplary couple in the community. Ökül parents have responsibilities that must be fulfilled from the wedding. They have some responsibilities like giving rings to couples at the wedding, inviting the new

couples to their homes after the wedding and giving them wedding dinner, and giving assurance that couple can come and go like their own children, solving the problem when there is a problem between the couples, helping and guiding children with experience in the home and other everyday situations. Couples also have certain responsibilities towards their Ökül parents like come to their aid whenever they want, to call and ask them on special occasions.

Ökul family tradition functions emerge as a social solidarity in a sense. In terms of modern science, it can be considered as a real civil social policy within the society and between families instead of the state. Especially after the collapse of the Soviet Union, the Kyrgyz, who experienced serious economic depression and problems, tried to fill the gap of the state, which was institutionalized with this historical tradition by the families themselves.

Apart from the Kyrgyz, Ökul family tradition is an old and still existing tradition among the Kazakhs and Karakalpaks. On the other hand, it is not very common among Uzbeks, Azeris, Meskhetian Turks, Tajiks and Turks in Turkey.